

УДК 332.5: 332.2: 330.15

О. І. Ковалів,

к. е. н., завідувач відділу інтелектуальної власності та маркетингу інновацій,

Інститут агроекології і природокористування НААН

ДЕЯКІ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ АСПЕКТИ РОЗПОЧАТОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (З ВЛАСНОГО ДОСВІДУ)

SOME CAUSE-RESULT ASPECTS OF THE BEGUN LAND REFORM IN UKRAINE (FROM OWN EXPERIENCE)

У статті узагальнено ряд науково-обґрунтованих поглядів автора стосовно проблем врегулювання земельних відносин та шляхів їх бажаного розвитку, які неодноразово висвітлювались на початку проведення реформ в Україні.

The author's scientifically grounded looks were generalized in relation to the problems of landed relations settlement and ways of their desired development, which have been repeatedly lighted up at the beginning of lead through of reforms in Ukraine.

Ключові слова: землекористування, ринкова економіка, реформування земельних відносин, природні ресурси, інтереси.

Key words: land management, market economy, reformation of the landed relations, natural resources, interests.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відсутність достовірної, об'єктивної й відкритої науково-обґрунтованої інформації для широкого кола громадян і владних структур та зворотного зв'язку щодо проведення важливих державницьких трансформаційних заходів із самого початку їх здійснення, — часто стає причиною й одночасно наслідком їх невдач. До такого процесу слід віднести широко-масштабну земельну реформу в Україні.

Оскільки на початку 90-х років минулого століття, через протистояння політичних сил та намагання беззаперечного виконання постанов і розпоряджень Верховної Ради України з порушеної проблематики, ускладнювалась публікації альтернативних думок у спеціалізованих наукових журналах, які йшли в розріз з офіційним курсом влади, доводилось друкувати їх у періодичній пресі. До речі, окремі публікації, зокрема в газетах Верховної Ради України — "Голосі України" та центральних органів виконавчої влади "Урядовому кур'єрі", викликали досить похвальне обговорювання на національному рівні і ставали реальними причинами для уточнення наукових поглядів не лише на наявні проблеми, але й знаходили підтримку в деяких службовців і вчених. Такі публікації також позитивно сприймалися багатьма громадянами України (виборцями), чий інтерес до проведення реформ мав би бути найвагомимим.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем із врегулювання земельних відносин в Україні, в тому числі через публікації в пресі, з позицій пошуку шляхів і методів їх вдосконалення, приділяється багато уваги і присвячено ряд робіт, зокрема таких авторів, як В.М. Гейця, М.Я. Дем'яненко, Д.С. Добряка, М.Ф. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, А.М. Третяка, В.В. Юрчишина і багатьох інших. Проведені цими та іншими вченими дослідження підтверджують наявність проблем з реформування і вказують на вимоги до їх вирішення.

Однак ці питання продовжують залишатися дискусійними з причин не лише різних інтересів, але й відсутності бажання доброзичливо прислухатись до альтернативних думок опонентів у відкритих дискусіях. Тому розробку комплексних та системних пропозицій стосовно подальших шляхів і методів звершення земельної реформи, які б мали стати об'єднуючим чинником балансування різноманітних інтересів, можливо здійснити за умов вивчення і узагальнення причин і наслідків невдалих кроків із самого початку реформувань, здійснюючи історичний еккурс.

ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є узагальнення ряду науково-обґрунтованих поглядів автора

стосовно проблем врегулювання земельних відносин та шляхів їх бажаного розвитку, які неодноразово висвітлювались на початку державотворення — до прийняття Указу Президента України від 10 листопада 1994 року № 666, з позиції деяких причинно-наслідкових зв'язків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз трансформаційних процесів вказує на те, що земельні і аграрні реформування в Україні були закономірним продовженням реформування колишнього Радянського Союзу і носили своєрідний руйнівний характер, завуальовуючи різноманітні інтереси, — не лише надуманій комуністичній системі... Адаже, критичне становище, в якому опинився СРСР у середині 80-х років, диктувало необхідність радикальних перетворень.

Розпочата перебудова викликала в Східній Європі (країнах Варшавського пакту), яка була під безпосереднім впливом Радянського Союзу, велике пожвавлення до відродження демократичних цінностей і звільнення від нав'язаного соціалізму.

Хвиля свободи валом котилася з Європи на Схід через кордон (Залізну завісу), закономірно — спочатку через Західну Україну, Прибалтику. Тому населення в західних регіонах першим в Союзі знаходилися у стані пробудження та усвідомлення невідворотності реформування суспільно-економічного ладу.

При цьому земельні питання, які складали основу державотворення та зростання добробуту на власній землі, вважались найактуальнішими. Тому одним із найважливіших правових актів було прийняття "Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю" від 28 лютого 1990 року, що мали регулювати земельні відносини в нових умовах.

Істотні зміни внесли також Закони СРСР "Про кооперацію в СРСР" від 6 березня 1990 року та "Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР", який було введено в дію 9 квітня 1990 р.

Перебуваючи в безпосередньому процесі "перебудови", в західних областях України вперше обрали на конкурентній основі народних депутатів до всіх рівнів Рад, які склали альтернативу комуністичній однопартійній системі. В питаннях реформування земельних відносин першими розпочали системні і комплексні трансформації на Прикарпатті. Адаже там на той час вже були підготовлені візії на проведення в Україні конкретних кроків зе-

мельної реформи з використанням чинного законодавства.

Після прийняття 20 квітня 1990 року Івано-Франківською обласною Радою народних депутатів двох ухвал щодо проведення широко-масштабних конкретних заходів з підготовки фахівцями відповідних землевпорядних матеріалів, робота продовжилася з натхненням і повною відповідальністю.

Засоби масової інформації не могли втриматися від коментарів. Серед населення населення йшли різні чутки. З метою роз'яснення фактичного стану справ жителям Прикарпаття в травні 1990 року було опубліковано "Актуальне інтерв'ю" з автором розпочатої земельної реформи (автором даного дослідження) в газеті обласної Ради народних депутатів "Галичина" під назвою "Кінець монополії на землю?". Між іншим, повідомлялось: "Будуючи правову державу під гаслом "Вся влада — Радам!", ми передаємо органам управління на місцях всі природні ресурси і землю. Союз не залишив собі права самостійно розпоряджатися землею того чи іншого народу. Таким чином, в компетенцію Ради входять керівництво угіддями на всій своїй території. Хочеться вірити, що нова Верховна Рада України прийме найбільш розумне законодавство. Воно повинно відповідати прагненням людей, котрі мешкають на території Ради народних депутатів" [1].

У цьому великому інтерв'ю також наголошувалось на головних заходах, які передбачалось здійснити, особливо щодо фахового розуміння їх всіма на початку запровадження земельної реформи, зокрема: "Дехто з аграрників під кадастром земель розуміє природну родючість ґрунтів. Звичайно, все це має значення при одержанні врожаю. Але якість і вартість землі часом залежать від багатьох факторів: місця розташування, екологічного і природного становища, попиту, інших умов. Якщо, наприклад, ділянка розташована на добрих ґрунтах, але поблизу шкідливих виробництв, де поверхня засмічується, а в продукти потрапляють нітрати чи щось інше, вартість вирощеної продукції буде дешевою, земля ж падає в ціні. І навпаки: якщо площа гіршої структурної якості, але ближче до міста і ринку збуту, до того ж в екологічно витриманій місцевості, вартість такої ділянки дорожчає. Утім, щоб підкреслити контрастність порівняння, я часто наводжу такий приклад: квадратний метр піску дорожчий квадратного метра чорнозему, якщо цей пісок на Чорноморському узбережжі... Повний кадастр землі (є такий термін)

включає кількісний і якісний її склад, хто нею користується, яка її економічна вартість у тому чи іншому регіоні. Ми вперше в себе запровадили земельний банк даних по територіях всіх місцевих Рад і в розрізі населених пунктів. У комп'ютер введено землекористувачів та їхні ділянки майже із 90 видами угідь. Зараз уточнюємо межі територій Рад, коригуємо банк інформаційних даних. В умовах активної дії земельного законодавства без чіткої наукової організації нашої служби годі сподіватися на позитивні результати. Хочеться, щоб на це звернули увагу виконкоми міських та селищних Рад... Земельний устрій території набагато ширше поняття, ніж визначення сівозмін або впровадження системи землеробства. Оскільки немає жодної місцевості схожої одна на одну, не може бути дублюючого землеустрою. Взагалі не помилюся, коли скажу, що це творча робота. Виконується вона за мудрим правилом: сім раз відмір, а раз відріж. Адже розкорчувати ліс, висушувати мочари, нарізати дороги, зводити житла, розташовувати підприємства відносно легше, ніж пізніше все це руйнувати, зносити шкідливі виробництва, садити дерева, відновлювати природу. Отож до цієї відповідальної роботи поряд з кваліфікованими спеціалістами треба залучати дбайливих господарів, яким не байдуже те, що робиться на їх землі" [1].

Після проведеної роботи сесія Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів прийняла ухвалу (підготовлену автором особисто) "Про земельну реформу в Івано-Франківській області" від 30 жовтня 1990 року. У констатуючій частині даної ухвали зауважувалось: "Для докорінної зміни відомчого диктату і монополії на землю та природні ресурси і втілення в життя лозунгу "Вся влада — Радам!" назріла крайня необхідність здійснити земельну реформу, передавши в розпорядження Рад землю та її природні ресурси і чітко розмежувати функції Рад та виробників — без цього не можуть бути здійснені ні Декларація про державний суверенітет України, ні народовладдя, ні перехід на ринкові відносини та вихід з економічної і соціальної кризи [2]. Вирішальна частина відобразила ряд конкретних кроків і завдань у визначені терміни та в межах наданих повноважень.

Зокрема, землі в колгоспах, радгоспах, держгоспах і лісокомбінатах, які використовувались з порушенням чинного законодавства, особливо при відсутності держактів на право постійного користування землею (вимоги статті 20—22 Земельного кодексу УРСР), було

передано до земель запасу, довівши до відома всіх таких землекористувачів, що для подальшого володіння, користування чи оренди землею вони мають право оформити необхідні документи в установленому порядку.

При цьому було заборонено місцевим Радам народних депутатів надавати протягом трьох років земельні ділянки, призначені для товарного сільського і лісового господарства, у постійне чи довічне спадкоємне володіння колгоспам, радгоспам, кооперативним, іншим організаціям, надавши спочатку в оренду чи тимчасове короткотермінове користування. Всі наслідки проведеної та узаконеної роботи і зміни в землекористуванні було відображено в затверджених земельних звітах (форми: 22, 22а, 22б) станом на 1 листопада 1990 року, які було прийнято в Київ і в Москві без особливих правових зауважень. Після цього вважалось, що на Прикарпатті було реально закінчено перший етап земельної реформи.

Природною була реакція в нелюстрованому середовищі на такий неочікуваний і ґрунтовно підготовлений процес становлення суверенності і відродження народовладдя знизу. Тривало шалене протистояння противників і прихильників, продовжувались дискусії, роз'яснення, прозріння, були також окремі поразки. Автор розпочатої земельної реформи і демократична більшість депутатського корпусу йшли крок за кроком, здавалося, — вперед до перемоги. Проте державні інституції в столиці не були готові до системних реформувань... Однак журналісти і контрольовані владою засоби масової інформації, в свою чергу, не стояли осторонь. Допускались перекручення фактів, висловлювались різні тлумачення й припущення, часто протиречиві, а оформлювали їх у вигляді різних інтерв'ю, — щоб не відповідати за сказане. Їх автори, переважно, були некомпетентними і необізнаними противниками реформ... Солідніші видання органів влади старалися подати більш вагомні факти, але все ж таки здійснюючи певну цензуру...

Як приклад, газета "Голос України" в березні 1991 року надрукувала інтерв'ю під заголовком: "Я знаю, що робити...". Зокрема йшлося: "Згідно з ухвалою сесії Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів "Про земельну реформу" (від 30 жовтня 1990 року) місцеві Ради області почали реально розпоряджатися землею, її надрами, полями, пасовищами, лісами, водними та іншими ресурсами в межах своєї території і компетентності. Можна вважати, що на Івано-Франківщині дійсно закінчено перший етап земельної реформи. Про-

тягом двох останніх років визначено межі місцевих Рад. На цій основі створено земельний банк даних, у якому і графічно, і семантично відображено всі земельні угіддя. Анульовані відмінності в нормах наділення землі для користування: як колгоспникам, так і робітникам, службовцям... Таким чином, передано в особисте користування ще 142 тисячі гектарів землі. Розміри земельних ділянок, як правило, залежать від наявності землі, а також від кількості членів сім'ї...

Одночасно здійснено державний контроль за використанням і охороною землі та проведена інвентаризація всіх землекористувачів, що порушують вимоги законодавства. У таких випадках використання землі визнано незаконним або безгосподарним. І всі такі земельні ділянки переведено в земельний запас" [3].

Автор цього дослідження наголошував: "Реформу потрібно робити цілісно й розумно. Якщо хтось думає, що вся її суть в тому, щоб просто поділити і роздати землю, то це глибока помилка... Не треба керувати тим, що не кероване. Разом з тим, для чого давати землю тому, хто її не хоче? Але ж ми чомусь створюємо штучні перепони якраз тим, хто добивається землі... Десятки і сотні новонароджених фермерів та кооператорів і тих, хто хоче ними стати, продовжують оббивати пороги високих кабінетів, заплутавшись у "вільних" трактуваннях, здавалося б, зрозумілого Закону, що юридично затвердив усі форми господарювання... Ми і в цьому впадаємо в крайність. Комуś спало на думку, що коли заготовити пакет інструкцій для якогось "оптимального" фермера, то на Україні відразу розквітне фермерство. Розумна кухарка — і та свій секрет про себе тримає, не то, щоб один "секрет" для всіх фермерів. І "наштампувати" однакових фермерів — велика помилка. Наші науково-дослідні інститути повинні дати лише ті передумови, якісь загальні форми, за якими вже кожен буде господарювати по-своєму. Головне — дати можливість. Форми товарного виробництва обов'язково повинні бути різними: колгоспи, радгоспи, кооперативи, селянські чи фермерські господарства. Всі перед Законом однакові і сплачуватимуть однакову земельну ренту. Головне, щоб таке господарство було ефективним і виконувало всі правила охорони і використання землі, як це передбачено Основами Української РСР про землю" [3].

Це інтерв'ю викликало резонанс, у тому числі в наукових колах.

Тоді ж антидержавні сили, для того щоб перешкодити становленню незалежної право-

вої держави, беручи до уваги велику питому вагу в Україні земель сільськогосподарського призначення, придумали і конституційно впровадили з 30 січня 1992 року тотальну колективну власність на землю. На жаль, цю ідею обгрунтовували також окремі вчені і політики. Вважалось, що такими діями буде підсилено монопольне становище комуни. Інші пропозиції, наприклад, щодо роздержавлення земель шляхом бонізації на всіх жителів України не знаходили підтримки в аграріїв тощо.

У новому Земельному кодексі України, введеному 15 березня 1992 року, було визначено, що максимальну земельну частку із земель колективної власності, яка розраховувалась із врахуванням всіх угідь, у тому числі присадиб, включаючи до списку претендентів також працівників соціальної сфери, можна було одержати в приватну власність у вигляді ділянки (частки) в натурі лише для створення фермерського господарства. У такому випадку сам фермер і члени його господарства зобов'язувались вийти з колгоспу і не мали права більше ніде працювати.

На жаль, залишилися поза увагою більш реальні пропозиції, зокрема про те, що в державній власності як у виключно національному багатстві має залишитися не менше 40 відсотків всіх високо родючих товарних земель, а також — землі оборони, атомної енергетики, космічної системи, лісового, водного та природно-заповідного фондів, під історико-культурними об'єктами й інші, що мають національне та загальнодержавне значення.

Натомість, було проведено так звані "реформування" в середовищі надуманої колективної власності на землю, якої не було і немає в першій Конституції України (1996 р.) як незалежної держави і яка (колективна власність на землю) припинила своє тимчасове існування з 1 січня 2004 року на підставі прийнятого Закону України від 11 грудня 2003 року.

Таким чином, колективна власність на землю, проіснувавши майже 12 років в полі безкінечних псевдо наукових дискусій про можливість відродження українського селянства як генофонду нації, зробила свою чорну справу, перетворивши колишніх колгоспників на орендодавців віртуальних паїв, набутих через надуману колективну форму власності. При цьому, всупереч благим намірам, реформи увінчалась новими своєрідними "монопольними комунами" у вигляді надвеликих неселянських приватних бізнесових підприємств і агрохолдингів. Тепер активно продовжуються нові розповіді про необхідність завершення "чудо-реформ"

шляхом прискореного впровадження ринку (обігу) землі та легалізації вже відчужених прав на паї.

Слід зауважити, що процес боротьби з ганебним явищем "надуманої колективної власності на землю" тривав із самого початку її впровадження, в тому числі й завдяки науково-обгрунтованій позиції автора дослідження.

Керуючись повноваженнями, наданими чинним законодавством обласним Радам народних депутатів, і маючи на Прикарпатті завершений перший етап реформувань (до прийняття 18 грудня 1990 року Земельного кодексу Української РСР і Закону України "Про форми власності на землю" від 30 січня 1992 року), в єдиній Івано-Франківській області не було передано в колективну власність жодного гектара землі.

На такі законні дії не сподівались автори задуманого в столиці і все робили, щоб наявний досвід на Івано-Франківщині не перейняли інші. Незважаючи на це, на прохання кореспондента газети "Голос України" автор цього дослідження в статті під назвою "Третя колективізація" від 26 травня 1992 розповів про деякі конкретні кроки в боротьбі за створення національної земельно-реєстраційної системи та про своє бачення щодо небезпеки для молодого держави тотального впровадження надуманої колективної форми власності на землю.

Як висновок в даній статті звучало: "Якщо ми будемо правову суверенну Україну, то маємо сказати, що всі національні багатства (і земля також) є власністю українського народу. Ми повинні визначити ту частину, яка буде приватизуватися: і земля, і фабрики, і заводи. Є національне багатство, скажімо, ліси, які залишаються виключно у державній власності і мають працювати на весь народ... Інакше одні в своєму "колгоспі" процвітатимуть і робитимуть будь-яку політику, бо решта приповзе до них на колінах зі своїм комбайном, віддаючи його задарма. Один раз ми вже це пережили, і не дай Боже, нам ще раз цього допустити. Бо земля — це передусім політика і боротьба за владу. На папері ліквідувавши колгосп, ми збережемо його сутність. У нього залишаться і техніка, і ресурси. І, що найважливіше, — земля" [4].

Після надрукованого в кореспондента і в автора почались серйозні неприємності. Представник Президента України в Івано-Франківській області, який першочергово взявся "вводити" здійснені реформи на Прикарпатті в якесь надумане "правове поле", фактично почав згортати комплексний процес з проведення геодезичних, кадастрових та землевпоряд-

них робіт як головної першооснови з реформування земельних відносин. Також було ліквідовано Головне управління земельних ресурсів та природокористування обласної Ради народних депутатів.

Недаючи повністю знищити позитивні напрацювання в області і не погоджуючись із позицією призначеного очільника, Івано-Франківська обласна Рада підтримала ініціативу автора статті, давши згоду на створення першого в Україні Івано-Франківського центру геодезії, кадастру та геоінформаційних систем, як підрозділу УкрАГП Головного управління геодезії, картографії і кадастру при Кабінеті Міністрів України.

Газета "Урядовий кур'єр" у березні 1993 року в статті "Приватизація землі — не самоціль...", зокрема, висвітлювала: "...сесія обласної Ради прийняла ухвалу про земельну реформу в Івано-Франківській області. У рамках реалізації наміченої програми виникло управління земельних ресурсів та природокористування обласної Ради, покликане розробляти відповідні програми щодо обліку земель, створення комп'ютерної цифрової моделі територій, які б стали основою для майбутньої приватизації. Але з введенням інституції представника Президента це управління було ліквідоване і розпочату роботу довелося переривати... За час існування управління земельних ресурсів та природокористування у нас нагромадився певний досвід, ми почали співпрацювати з канадськими спеціалістами над впровадженням у нашій області розробленої ними системи реєстрації земель. Крім того, управління мало і комп'ютерну техніку, необхідну для розробки комплексної характеристики земельних ресурсів. А це надзвичайно полегшує роботу. Створивши цифрову модель території, ми можемо накладати на неї будь-яку необхідну інформацію: палітру ґрунтів і рослинного світу, ціну землі, демографію, трудові ресурси і т. д. Розгорнувши таку комп'ютерну мережу по території області, значно прискоримо процес проведення топографо-геодезичних робіт і, відповідно, підготуємо основу для розпорядження землею, ведення обліку природних ресурсів. І поки не буде проведена ця робота, ми не зможемо приступити до роздержавлення, приватизації землі. Бо ж приватизація — не самоціль" [5].

Звичайно, єдиного рецепту для реформування земельних відносин у різних регіонах і в умовах різноманітного агропромислового комплексу в Україні на могло бути. Швидше ці процеси відбувалися там, де місцева влада надавала їм

пріоритетного значення. Проте на нижчому рівні не все можна було зробити без відповідного науково-обґрунтованого і однозначного законодавства і рішучості на найвищому рівні до його реалізації. Важливо було підтримати ініціативу практиків. Як приклад, українсько-канадський пілотний проект (1992) з створення кадастрової і реєстраційної системи на прикладі Косівського району вартістю біля 2.5 млн канадських доларів, який повністю фінансувався канадською стороною, було заблоковано в Києві.

Аналізуючи хід реформувань в Україні, автор в лютому 1994 року в статті "Товаровиробникам потрібно дати волю" (газета "Урядовий кур'єр"), зокрема наголошував: "Штучне роздроблення земель ні до чого доброго не призведе, адже ми повинні орієнтуватися на поступовий перехід до різних форм господарювання... Найголовніше — це розмежувати функції органів влади і товаровиробників. У колгоспі треба працювати, а жити в селі чи місті. Людина повинна бути вище за будь-яке виробництво, мати вільну працю. Чи то в полі, чи в ковбасному цеху. Тоді не потрібно буде говорити про те, що держава обкрадає село. Тому слід негайно переглянути структуру агропромислового комплексу і з'ясувати, кого вважати товаровиробником, а що є звичайна надбудова. Коли йдеться про земельний податок чи земельну ренту, то їх можна брати тільки в землеробів і тваринників. А коли говоримо про переробку, то там мають бути інші умови оподаткування... — Земельна реформа повинна дати волю товаровиробникам. А вже вони між собою порозуміються, чи в асоціації об'єднуються, чи посередницькі структури.

Для того щоб вийти з колгоспу, треба спочатку в нього ввійти. Не може бути знову огульної колективізації. Як ми її називаємо "третьою колективізацією"... За формулою, закладеною у Земельному кодексі України, безперешкодно потрапляє у колективну власність понад 20 мільйонів гектарів розораних земель. Тобто знову в нічию власність. Йдеться про те, що власником її стає весь агропромисловий комплекс. Ось такий великий-великий колгосп України. Держава взагалі усувалася від управління тією землею, яка буде передана у колективну власність. Запроваджена формула вільного виходу з колгоспу — це просто відома формула виходу з Союзу, аж до відокремлення кожної республіки. З такого колгоспу ніхто вийти не зможе, бо буде як біла ворона... Реформування власності на землю треба проводити виважено і обережно..." [6].

На жаль розбудова Української держави відбувалася в умовах загострення економічної та соціальної кризи. Основна маса населення

України не відчула поліпшення свого матеріального становища. Великі надії поклались на земельну реформу.

Частина людей пов'язувала ці негаразди з діяльністю Президента і Верховної Ради. Прагнучи загасити конфлікт у суспільстві цивілізованими методами, Верховна Рада, за погодженням із Президентом, прийняла рішення про проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів Верховної Ради та виборів Президента України.

Слід зазначити, що одним із перших нормативних актів нового Президента України був Указ "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 року № 666.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Такий стан доречно вважати "закономірним", адже до цього часу через відсутність об'єктивної оцінки причин і наслідків проведених трансформацій немає узгодженого бачення шляхів балансування всіх інтересів на національному, регіональному і місцевому рівнях.

2. Відомі й поки що не проявлені наслідки земельної реформи, яка проводиться в Україні впродовж двадцяти років, вже дають свої позитивні паростки — паростки прозоріння, усвідомлення і прояву моральності серед науковців, спеціалістів і владних структур.

3. Слід констатувати той факт, що більшість альтернативних оцінок стану земельних реформувань в Україні на початковій стадії та надання науково-обґрунтованих пропозицій стосовно шляхів їх бажаного подальшого розвитку, які висвітлювались на шпальтах газет автором цього дослідження, виявились об'єктивними і знаходять свій закономірний розвиток.

Література:

1. Газета "Галичина", 29 травня 1990 року "Кінець монополії на землю?!".
2. Протоколи сесій Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів за 1990 рік. Ухвала "Про земельну реформу в Івано-Франківській області" від 30 жовтня 1990 року.
3. Газета "Голос України" від 28 березня 1991 року № 60 "Я знаю, що робити...".
4. Газета "Голос України" від 26 травня 1992 року № 96 (346). "Третя колективізація".
5. Газета "Урядовий кур'єр", 2 березня 1993 року. "Приватизація землі — не самоціль..."
6. Газета "Урядовий кур'єр", 26 лютого 1994 року. "Товаровиробникам потрібно дати волю".
Стаття надійшла до редакції 27.02.2013 р.